

*Пасека М. О.,**кандидат юридичних наук,**асистент кафедри правосуддя юридичного факультету**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОНЯТТЯ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА

Анотація. В статті на підставі аналізу чинного законодавства України, висловлених точок зору науковців щодо понять «правопорушення», «правопорушник», «неповнолітній», «малолітній», «дитина» надано поняття особи неповнолітнього правопорушника у криміналістиці.

Ключові слова: неповнолітній, малолітній, правопорушення, діти, правопорушник.

Постановка проблеми. Особа неповнолітнього правопорушника – особливий, найбільш важкий об'єкт виховання та перевиховання. Справа в тому, що такий неповнолітній найчастіше обтяжений уже вкоріненими негативними поглядами, судженнями, негативними звичками та формами поведінки. Злочинність неповнолітніх є складовою частиною злочинності взагалі, але й має свої специфічні особливості, що дозволяє розглядати її як самостійний об'єкт криміналістичного вивчення. Необхідність такого виділення обумовлюється особливостями психічного і морального розвитку неповнолітніх. Аналіз законодавства України та наукової літератури свідчить про відсутність єдиного визначення поняття особи неповнолітнього правопорушника.

Аналіз дослідження даної проблематики розроблялися багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими з криміналістики, кримінального права й процесу, кримінології, юридичної психології та інших галузей, а саме: Ю.П. Аленіним, Г.Н. Ветровою, В.І. Галаганом, О.Х. Галімовим, Н.І. Гуковською, В.Г. Дрьомовим, Н.П. Дудіним, В.П. Ємельяновим, Л.Л. Каневським, С.В. Кузнєцовою, В.А. Лазарєвою, А.С. Ландо, С.Б. Мартиненко, Е.Б. Мельниковою, В.І. Нікандровим, М.А. Погорецьким, В.В. Тіщенко, Ю.М. Черноус та іншими вченими.

Формулювання цілей статті. На підставі аналізу чинного законодавства України, висловлених точок зору науковців щодо понять «правопорушення», «правопорушник», «неповнолітній», «малолітній», «дитина» та інших надати визначення поняттю особа неповнолітнього правопорушника у криміналістиці.

Виклад основного матеріалу. Поняття «особа правопорушника», у тому числі й неповнолітнього, є предметом вивчення багатьох наук кримінально-правового циклу, оскільки будь-яке протиправне діяння вчиняється саме особою. За результатами огляду наукової літератури з цього питання можна дійти висновку, що найбільш науково розробленими є кримінально-процесуальні аспекти дослідження особи неповнолітнього. Наш інтерес становить дослідження особи неповнолітнього правопорушника в науці криміналістиці та визначення його поняття.

Перш за все необхідно зазначити, що досить поширеною є точка зору, відповідно до якої особистість злочинця (правопорушника) становить об'єкт кримінологічного дослідження, в той час як криміналістика вивчає навички злочинців, що проявляються в певних способах і прийомах вчинення злочинів [1, с. 325; 2, с. 279]. Така позиція, на наш погляд, є досить звуженою, оскільки без вивчення та врахування криміналістами осо-

бистих якостей, властивостей та ознак досліджуваного об'єкта, яким є правопорушник, неможливо розробити та надати науково обґрунтовані та ефективні рекомендації щодо розслідування та розкриття злочинів, що ним вчиняються.

Отже, насамперед, вважаємо за необхідне дослідити поняття «неповнолітній правопорушник», оскільки, як слушно зазначають В.К. Лисиченко і В.В. Циркаль, чіткість визначення термінів у законодавстві, юридичній науці та судовій практиці особливо важлива, оскільки вірне застосування правових норм потребує точного розуміння їх сутнісного значення [3, с. 66–67]. Визначення поняття «неповнолітнього правопорушника» є можливим через з'ясування значення термінів «правопорушник» та «неповнолітній».

Відповідно до загального тлумачення під правопорушником розуміється особа, що порушила норми поведінки, які установлені законами чи іншими нормативними актами [4, с. 917]. Термін «правопорушник» є похідним від терміна «правопорушення». Фахівці з теорії права під правопорушенням розуміють суспільно шкідливе діяння (у формі дії або бездіяльності) дієздатного суб'єкта, що суперечить вимогам правових норм. Сутністю правопорушення є свавілля суб'єкта або зазіхання на свободу інших суб'єктів [5, с. 178].

Правопорушення розрізняються за ступенем шкідливості та суспільної небезпеки; за характером санкцій, що настають тощо. За цими критеріями правопорушення поділяються на злочини та проступки. Злочини – це найбільш шкідливі правопорушення, небезпечні для суспільства і особи, що посягають на суспільний лад, права і свободи особи, інші соціальні цінності. Проступки – правопорушення, менш небезпечні для суспільства, ніж злочини [5, с. 180–181].

Слід зазначити, що залежно від галузі права, до якої належать норми, що порушуються, тобто в залежності від суспільних відносин, що регулюються цими нормами й на які чиниться протиправний вплив, та від стягнень, що передбачаються відповідними законами, правопорушення поділяються на адміністративні, дисциплінарні, кримінальні тощо. У нашій статті під терміном «правопорушення» будуть розумітися виключно кримінальні правопорушення, а під «правопорушником» – фізична особа, що вчинила кримінальне правопорушення.

Поняття правопорушника, правопорушення та кримінального проступку так само, як і їх визначення у Кримінальному кодексі України відсутні. У ст. 11 Кримінального кодексу закріплене визначення поняття злочину, яким є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [6].

Водночас, у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України використовуються терміни «кримінальне правопорушення», «злочин» та «кримінальний проступок», але без роз'яснення їх значення, зокрема у ст. 3, у якій наво-

дяться визначення основних термінів, що вживаються у цьому кодексі. Поняття «неповнолітній» заслуговує на особливу увагу, оскільки у різних законодавчих актах воно тлумачиться по-різному. Окрім того, законодавець, науковці, практики та пересічні громадяни часто використовують різні терміни, такі, як «діти», «неповнолітні», «неповнолітні діти», «малолітні», «малолітні діти», «молодь», «молоді громадяни» тощо в однаковому розумінні.

У ст. 1 Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 р. зазначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [7, с. 48]. Визначення поняття «дитина» у Законі України «Про охорону дитинства» закріплене відповідно до його визначення у Конвенції ООН про права дитини. Водночас, за загальним тлумаченням під дитиною розуміється маленька дівчинка чи маленький хлопчик [4, с. 224].

У тлумачних словниках етимологія поняття «неповнолітній» розкрита через вказівку на відсутність певних якостей (той, хто ще не у всіх роках; недорослий; недоук; не змужнілий; той, хто не досяг 21 року); який не досяг повноліття [8, с. 210], а неповноліття – як стан неповного віку; вік людини, що не досягла повноліття [8, с. 210]. У юридичній енциклопедії України зазначено, що за законодавством нашої держави, неповнолітні – це особи, яким не виповнилося 18 років [9, с. 144].

У п. 2.2 (с) Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») зазначається: «неповнолітнім правопорушником є дитина або молода особа, яка підозрюється у вчиненні правопорушення або, як встановлено, його вчинила» [10]. Тобто, неповнолітній, відповідно до міжнародних документів – це дитина, а дитина – це особа до 18 років.

Щодо особливого процесуального становища неповнолітніх, то О.Х. Галімов зауважив, що можливість участі неповнолітніх у судочинстві в якості якого-небудь суб'єкта визначається відповідно до психологічного, а не вікового критерію, а також особливості цієї участі полягає у тому, що власні права вони реалізують за допомогою представників [11, с. 38]. В цілому погоджуючись з науковцем, слід зауважити, що саме вік є відправним та в окремих випадках визначальним фактором для настання юридичного стану неповнолітнього.

Російський вчений Я. О. Мотовіловкер з цього приводу стверджував, що неповнолітній – це той, хто не досяг певного віку, з яким закон пов'язує його повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізовувати в повному обсязі передбачені Конституцією та іншими законами держави суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки [12, с. 11].

Необхідно зазначити, що на відміну від неповнолітнього правопорушника, яким може бути дитина у віці, з якого відповідно до положень КК України може наставати кримінальна відповідальність, тобто з 16, а у випадках передбачених кримінальним законом (ч. 2 ст. 22 КК України) – з 16 років, то неповнолітнім потерпілим, свідком може бути дитина до 18 років, тобто нижня вікова межа законодавством не встановлена. Виходячи із вищевикладеного, під криміналістичним поняттям «особа неповнолітнього правопорушника» пропонуємо розуміти дитину віком з 11 до 18 років, що вчинила суспільно небезпечне винне діяння, передбачене кримінальним законодавством, яка характеризується незавершеністю формування фізичного розвитку, психологічних властивостей та соціального статусу. Вважаємо, що поняття «неповнолітній правопорушник» охоплює також поняття «малолітнього правопорушника», тобто до досягнення дитиною-правопорушником 14 років.

Отже, неповнолітній правопорушник є особливою особою та особливим суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин. Щодо особливої особи, слід зазначити, що незавершеність психічного і фізичного розвитку неповнолітнього, що проявляється у бажанні самоствердитися та самовиразитися, почутті «дорослості» та амбіційності і т. ін., потребує особливого ставлення до його діянь та особливого спілкування з ним.

Щодо особливого суб'єкта кримінально-процесуальних відносин, то неповнолітній правопорушник завжди має особливий процесуальний статус, який характеризується наявністю низки гарантій щодо захисту його прав, що формують особливе ставлення до цієї категорії осіб, що в свою чергу, зумовлює певні особливості процесу розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, зокрема: 1) розширений перелік обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх; 2) розширене коло учасників у такому кримінальному провадженні (участь законного представника; представників служби у справах дітей та кримінальної міліції); 3) специфіку провадження окремих слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх; 4) особливості застосування запобіжних заходів (з урахуванням вікових та психологічних особливостей та роду занять неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого); 5) особливості застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх тощо.

Стосовно процесуального статусу неповнолітнього правопорушника слід зазначити наступне. Відповідно до кримінально-процесуального законодавства особа, яка вчинила чи підозрюється у вчиненні суспільно небезпечного діяння до моменту її засудження чи винесення вироку перебуває у двох статусах: підозрюваного та обвинуваченого.

Із прийняттям нового КПК України сутність цих статусів, у порівнянні із законодавством, чинним до 2013 р., зазнала суттєвих змін. Відповідно до ст. 42 КПК України 2013 р., підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК (ст. 276 «Випадки повідомлення про підозру», ст. 277 «Зміст письмового повідомлення про підозру», ст. 278 «Вручення письмового повідомлення про підозру», ст. 279 «Зміна повідомлення про підозру») повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Акт повідомлення особи про підозру має важливе юридичне значення, оскільки: 1) він служить одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; 2) обґрунтована підозра дозволяє призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 3) є початковим моментом реалізації функції обвинувачення; 4) є початковим моментом забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у вчиненні кримінального правопорушення; 5) після повідомлення особи про підозру процесуальне становище даної особи погіршується (її можна оголосити в розшук, відсторонити від займаної посади тощо) [13].

Водночас обвинуваченим (підсудним) відповідно до ст. 42 КПК України є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК («Обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування»).

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, слід зазначити:

1. Законодавство України не містить єдиного визначення поняття неповнолітнього;
2. Відповідно до чинного вітчизняного законодавства, най-

уживанішими є поняття «діти», «малолітні» («малолітні особи») та «неповнолітні» («неповнолітні особи»).

Одна група нормативно-правових актів (Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України) поняття «малолітній» та «неповнолітній» співвідносять як частини цілого, яким є поняття «дитина». Тобто, поняття дитина включає дві складові: малолітніх та неповнолітніх, які є окремими самостійними групами.

В інших документах (КПК України, КК України), неповнолітній включає всю вікову протяжність, до 18 років, а малолітній (малолітня особа) відноситься до неповнолітнього, з 14 років. Тобто малолітній та неповнолітній співвідносяться між собою як частина й ціле, а термін «дитина» не використовується.

Отже, якщо в першій групі законодавчих актів «малолітній» та «неповнолітній» – це самостійні поняття, то в другій групі вони співвідносяться між собою як частина й ціле.

Аналіз наукових підходів щодо розуміння поняття «неповнолітнього правопорушника», дозволяє вести мову про різні тлумачення цього поняття не тільки у законодавстві, але й науковцями. Так, зокрема, фахівці у галузі психології, зазначають, що термін «неповнолітній» – це породження національних законодавств, тому нерідко можна натрапити на його синоніми. Зокрема, в українській мові існують й інші терміни, котрі частково відповідають поняттю «неповнолітній», насамперед це «підліток», «юнак», «дитина», а також «малолітня особа». Перші два терміни використовуються здебільшого в соціології, психології, педагогіці та означають категорію дітей віком від 11 до 17 років [14, с. 44–45]. Звісно, вживання зазначених понять у психології чи педагогіці як синонімів не впливає на процеси чи особливості, що вивчаються відповідними науками, але з правничого розуміння така синонімічність не допускається, оскільки кожен термін повинен бути чітко визначений.

Отже, особа неповнолітнього правопорушника – це дитина віком з 11 до 18 років, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законодавством, яка характеризується незавершеністю формування фізичного розвитку, психологічних властивостей та соціального статусу.

Література:

1. Криміналістика : [учеб.] / под ред. В.А. Образцова. – М. : Юристъ, 1997. – 760 с.
2. Криміналістика : [учеб.] / под ред. А.П. Резвана, М.В. Субботиной, Н.Ф. Колосова, Р.И. Могутина. – М. : ЦОКР МВД России, 2006. – 328 с.

3. Стецовский Ю.И. Уголовно-процессуальная деятельность защитника / Ю.И. Стецовский – М. : Юрид. лит., 1982. – 176 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В.П. Бусел]. – Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
5. Волинка К.Г. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
6. Кримінальний кодекс України: прийнятий 5 квіт. 2001 р. : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Грановский Г.Л. Идентификация по следам рук / Г.Л. Грановский // Грановский Г.Л. Основы трасологии. Особенная часть. – М., 1974. – С. 36–96.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4 : Н–П. – 2002. – 720 с.
10. Моисеева Т.О. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека / Т.О. Моисеева. – М. : Городец-издат, 2000. – 224 с.
11. Галимов О.Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О.Х. Галимов. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с.
12. Мухина В.С. Психология дошкольника : [учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов и уч.-ся пед. училищ] / В.С. Мухина; под ред. Л.А. Венгера. – М. : Просвещение, 1975. – 264 с.
13. Васілін С.М. Повідомлення про підозру відповідно до вимог нового Кримінально-процесуального кодексу України / С.М. Васілін : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://jovprokuratura.blox.ua/2012/12/Povidomlennya-pro-pidozru-vidpovidno-do-vimog.html>
14. Кон И.С. Психология юношеского возраста / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.

Пасека М. А. Понятие лица несовершеннолетнего правонарушителя

Аннотация. В статье на основании анализа действующего законодательства Украины, высказанных точек зрения ученых относительно понятий «правонарушение», «правонарушитель», «несовершеннолетний», «малолетний», «ребенок», предоставлено понятие лица несовершеннолетнего правонарушителя в криминалистике.

Ключевые слова: несовершеннолетний, малолетний, правонарушитель, дети, правонарушитель.

Paseka M. The concept of individual juvenile offender Summary. The article is based on an analysis of the current legislation of Ukraine expressed views of scholars on the concepts of «offense», «offender», «juvenile», «juvenile», «kid», given the notion of individual juvenile offender in criminology.

Key words: juvenile, minor, offense, children, offender.